

**КАТЕГОРІЯ ВДЯЧНОСТІ В ПЕДАГОГІЦІ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

© Петренко Т. В., 2018
<http://orcid.org/0000-0003-2296-3919>

У статті розкривається питання виховання почуття вдячності в системі морального виховання педагогіки В. О. Сухомлинського - українського педагога, мислителя, письменника, поборника гуманістично-особистісного підходу у вихованні, який надавав особливого значення прищепленню юним громадянам загальнолюдських поглядів і переконань. Автор акцентує увагу на державницькій суті педагогіки В. О. Сухомлинського. Підкреслюється, що виховання почуттів повинно носити системний характер. Тому школа має бути не лише інститутом набуття певної кількості знань, а й школою виховання почуттів. Досягнення цієї мети неможливе без нерозривної єдності сім'ї і школи. Схарактеризовано теоретичні засади виховання почуття вдячності як психоемоційної категорії і методи та засоби його практичного втілення. Установлено, що особливу роль при цьому відіграє гуманне ставлення до дитини, повага до її людської гідності, духовна близькість учителя й учня. Названо основні критерії виховання почуттів за В. О. Сухомлинським: любов, дружба, праця, рід, краса, природа, жінка, батьки. Наводяться твори з літературного доробку В. О. Сухомлинського, спрямовані на виховання почуття вдячності, звертається увага на визначальну роль праці в цьому процесі. Автор показує, що почуття вдячності є важливим підґрунтям любові до матері, до батьківщини, до кожної окремої людини й до всього людства. У висновку зазначено важливість внеску В. О. Сухомлинського в розвиток вітчизняної й світової педагогічної науки, поцінування його творчої спадщини в Україні й у світі, наголошено, що виховане в дитинстві почуття вдячності сприяє позитивному світосприйманню протягом усього життя..

Ключові слова: педагогіка В. О. Сухомлинського, духовна складова навчання й виховання, моральне виховання, гуманістично-особистісний підхід, почуття вдячності.

Петренко Т. В. Категорія благодарности в педагогике В. А. Сухомлинского

В статье раскрывается вопрос воспитания чувства благодарности в системе нравственного воспитания педагогике В. А. Сухомлинского - украинского педагога, мыслителя, писателя, поборника гуманно-личностного подхода в воспитании, который придавал особое значение привитию юным гражданам общечеловеческих взглядов и убеждений. Автор акцентирует внимание на государственной сути педагогике В. А. Сухомлинского.

Подчёркивается, что воспитание чувств должно иметь системный характер. Поэтому школа должна быть не только институтом приобретения определённого количества знаний, но и школой воспитания чувств. Достижение этой цели невозможно без неразрывного единства семьи и школы. Охарактеризованы теоретические основы воспитания чувства благодарности как психоэмоциональной категории и методы и способы его практического воплощения. Установлено, что особую роль при этом играет гуманное отношение к ребёнку, уважение его человеческого достоинства, духовная близость учителя и ученика. Названы основные критерии воспитания чувств по В. А. Сухомлинскому: любовь, дружба, труд, род, красота, природа, женщина, родители. Приводятся произведения литературного наследия В. А. Сухомлинского, направленные на воспитание чувства благодарности, делается ударение на особую роль труда в этом процессе. Автор показывает, что чувство благодарности является важным основанием для любви к матери, к родине, к каждому отдельному человеку и ко всему человечеству. В заключении обозначена важность вклада В. А. Сухомлинского в развитие отечественной и мировой педагогической науки, ценность его творческого наследия в Украине и в мире, подчёркнуто, что воспитанное в детстве чувство благодарности способствует позитивному мировосприятию в течение всей жизни.

Ключевые слова: педагогика В. А. Сухомлинского, духовная составляющая, обучение и воспитание, нравственное воспитание, гуманно-личностный подход, чувство благодарности.

Petrenko T. The category of gratitude in Vasil Sukhomlinsky pedagogy

The article deals with the issue of developing a sense of gratitude in Vasil Sukhomlinsky pedagogy moral education system. Vasil Sukhomlinsky is an outstanding Ukrainian teacher, thinker, writer, humanist. In his personal approach to education Vasil Sukhomlinsky emphasizes particular importance of influencing on young people's views and beliefs. The author focuses on the state essence of Vasil Sukhomlinsky pedagogy. The attention is drawn to the significance of the consistency in the sense of gratitude development. Therefore, a school should not only be the institution of gaining a certain amount of knowledge, but also a school of senses development. It is impossible without the inseparable unity of the family and school. The theoretical foundations of a sense of gratitude as a psycho-emotional category shaping and methods and means of its practical expression are described. It is found that the humane attitude towards the child, respect for the human dignity, spiritual affinity of a teacher and a student play a special role. The basic criteria for the cultivation of senses for Vasil Sukhomlinsky are named. They are love, friendship, work, family, beauty, nature, woman, parents. Vasil Sukhomlinsky's literary works aimed at raising a sense of gratitude are given and the part of labor in this process is highlighted. The author shows that a sense of gratitude is the essential love ground for mother, motherland, every single person, and all mankind. In the conclusion it is indicated that the Vasil Sukhomlinsky contribution to the development of Ukrainian

and world pedagogical and the appreciating of his creative legacy in Ukraine and in the world is very important. It is stressed that a sense of gratitude developed in the childhood promotes a positive perception throughout person's life.

Key words: *Vasil Sukhomlynsky pedagogy, spiritual component training and education, moral education, personal approach, a sense of gratitude, criteria.*

Постановка проблеми Педагогіка Сухомлинського – педагогіка майбутнього. Він висунув революційну для свого часу ідею навчання й виховання – привалювання духовних начал у вихованні особистості, перемістивши акценти в сучасній йому педагогіці з виховання через колектив на виховання в колективі. З його творчої спадщини виходить, що школа - не інструмент, а середовище, у якому формуються й розвиваються найкращі моральні почуття й переконання. Вдячність – одна з визначальних якостей повноцінної особистості. У наш час проблема гуманного виховання актуальна, як ніколи раніше, оскільки, на думку учених, у світ прийшло нове покоління людей, з новими життєвими завданнями, яке повинно змінити життя на цій планеті на краще, зробити його досконалішим, що місія цього покоління - в піднятті культури й моральності на Землі. Сучасні діти не приймають методів авторитарної педагогіки. Життя вимагає відмовитися від стереотипів авторитарного мислення й усвідомити необхідність демократичних, людських підходів до кожної дитини. Такі є сьогоденні реалії в усьому світі. Тим більше у нас в Україні, про яку Писарев ще більше 100 років тому писав, що народ її генетично не здібний до покори. На цих принципах базується Концепція нової української школи, що в центр уваги ставить дитину з її почуттями й волевиявленнями. Таким чином, поява Нової української школи обумовлена історично, психологічно й соціально. Методика й світобачення В. О. Сухомлинського – переддень такої школи. Виховання почуття вдячності – важливий компонент сучасного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про актуальність проблеми вивчення педагогічного насліддя В. О. Сухомлинського. Слід зазначити, що ряд дослідників звертався до вивчення теоретичних і практичних положень морального виховання, розроблених В. О. Сухомлинським. Серед них М. Антонєць, В. Бак, І. Батрун, В. Бондар, Л. Вітвицька, С. Деркач, В. Дічек, Н. Козак, І. Коломієць, К. Кочубей, Т. Кравченко, В. Ликов, В. Лозинська, С. Моргун, В. Пожарська, Л. Сараєва, О. Сухомлинська. Попри значну увагу з боку вітчизняних науковців до педагогічної спадщини

В. О. Сухомлинського, дослідження його теоретичних і практичних положень щодо особистісного підходу до учнів у формуванні їх почуттів відповідно до загальнолюдських цінностей, питання виховання почуття вдячності у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського не досліджувалося.

Формулювання мети наукової праці. **Мета цієї статті** – дослідити місце виховання почуття вдячності в системі морального виховання педагогіки В. О. Сухомлинського, методи й способи його формування, привернути увагу вчителів і батьків до цієї важливої психоемоційної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Василь Олександрович Сухомлинський – український педагог, мислитель, письменник, поборник гуманістично-особистісного підходу у вихованні. Його ім'я золотими літерами вкарбоване в історію світової педагогічної науки.

Серед найважливіших державних справ, від яких залежить добробут і благополуччя нації, він виділяв справу навчання й виховання юних громадян, здатних у майбутньому створити справедливе, розвинене громадянське суспільство. Тому на чільне місце у вихованні Василь Сухомлинський поставив проблему виховання особистості – самодостатньої, високо духовної, національно свідомої, естетично розвиненої. Формування цих якостей В. О. Сухомлинський вважав першоосновою зростання щасливої, розкутої, гідної свого звання людини, що сповідує загальнолюдські цінності.

Необхідною умовою становлення такої людини, на думку Сухомлинського, є виховання в учнів високих, благородних почуттів, тобто школа повинна бути не лише інститутом набуття певної кількості знань, а й Школою виховання почуттів. Василь Олександрович акцентував, що найціннішими уроками в цій школі є «...створення краси, турбота про красиве для людини. Усе, що дає дитині естетичну насолоду, радість, задоволення, має чудодійну виховну силу» [1, т. 2, стор. 545].

У книзі «Сто порад учителям», роздумуючи над тим, «Якою має бути школа виховання почуттів?», автор писав: «Учити дитину бачити, розуміти, відчувати серцем людей – це, мабуть, квітка в садку, яка найтонше пахне, ім'я цій квітці – виховання почуттів. Наша любов до дітей має бути такою, щоб у дитини пробуджувалася чутливість серця до навколишнього світу, до всього, що створює людина, що служить людині, і, звичайно, насамперед, до самої людини. Я твердо переконаний, що виховання людського благородства в

дитячому серці починається з олюднення його ставлення до людей, одухотворення цього ставлення чистими, піднесеними почуттями поваги до людини і, передусім, поваги до матері. й батька.» [1, т. 2, стор. 545].

Таким чином, Сухомлинський на перше місце поставив духовну складову навчання й виховання. Він писав, що виховання – це, перш за все, постійне духовне спілкування вчителя й учня, адже справжній учитель має з дитиною спільні духовні інтереси, передає їй власні духовні надбання [2, с. 108].

Ці критерії склали основу педагогіки Сухомлинського, яку можна назвати педагогікою любові. У його працях часто звучить вислів «мудра людська любов». Любов як найвища загальнолюдська цінність, на тверде переконання педагога, повинна визначати засоби й методи виховання.

«Мої піклування про успіхи в навчанні, - писав він, - починаються з піклування про те, що їсть і як спить дитина, яке її самопочуття, як вона грається, скільки годин протягом дня буває на свіжому повітрі, яку книжку читає і яку казку слухає, що малює і як висловлює в малюнку свої думки й почуття, які почуття пробуджує в її душі музика природи, яка улюблена казка є у дитини, наскільки чутливо сприймає вона радощі й негаразди людей, що вона створила для інших і які почуття пережила у зв'язку з цим» [2, с. 108].

Такого ж ставлення до дитини він вимагав від батьків. Роботи Василя Сухомлинського – це особливий матеріал в аспекті гармонізації сімейного виховання учнів. Основна дилема, яку вирішував учитель-патріот у родинах павлівських селян: або подолання анархії в сімейно-шкільному вихованні молоді, або поступовий розпад існуючих соціальних відносин, як мінімум, на рівні селища, який В. О. Сухомлинський вважав загрозою для держави.

З учителями Павлівської школи Василь Олександрович вибудував таку систему роботи з батьками, яка допомогла їм оволодіти основами батьківської педагогіки, мистецтва виховання. Чи не вперше в державі тут діяла школа для батьків, де проводилися лекції та бесіди, спрямовані на практику виховання.

«Усебічний розвиток особистості, - писав В. О. Сухомлинський можливий лише там, де два вихователя — школа й сім'я — діють одностайно, поділяють одні й ті ж переконання, виходячи з тих самих принципів»[3, с. 86].

При цьому не допускається розходження ні в меті, ні в суті, ні в засобах виховання.

Тільки за такої умови можна створити суспільство доброзичливих, щедрих на добро людей. що вміють радіти одне за одного, співчувати одне одному, цінувати турботу й увагу оточуючих. Усі ці прекрасні якості постають з одного великого почуття – любові. Любов неможливо зародити в юних серцях, якщо не засіяти в них зерна почуття вдячності.

Вдячність – категорія психоемоційна. Її, як щире почуття, важко відокремити від любові. Вона є проявом любові, тонких і красивих почуттів. І культивувати його Учитель закликав з раннього дитинства.

Серед вад, породжених сімейним вихованням «дитячий егоїзм, жорстокість, хамство, байдужість, лицемірство», В. О. Сухомлинський називає невдячність

Як же навчити дітей бути вдячними?

Учить вдячності робота, виконана дітьми для інших людей. «Труд стає великим вихователем, коли він входить у духовне життя вихованців, - стверджував Василь Олександрович, - дає радість дружби ..., пробуджує громадянське почуття – почуття творця матеріальних благ, без яких неможливе життя людини». Але, закликаючи до спільної плідної праці, Сухомлинський, що жив у період превалювання колективного над особистим, проповідував ідею недопустимості виховання індивідуума через колектив, оскільки це «може завдати духовної травми вихованцеві»

В. О. Сухомлинський назвав основні критерії виховання почуттів: любов, дружба, праця, рід, батьки, краса, природа, жінка.

Він не лише створив теоретичну базу виховання почуттів, а й показав, як це робити на практиці, по суті, втілюючи в життя принцип навчання й виховання Г.С. Сковороди: «Не вчи яблуню родити яблука, обкопай її і полий».

Троянди, вирощені першокласниками Павлівської школи для своїх близьких і рідних людей, є першим уроком виховання почуття вдячності.

У II класі діти вже свідомо керуються почуттям, що виникає в них стосовно тих, хто зробив для них щось добре, і бажанням принести радість людям своєю працею.

Вони саджають сад, який називають Садам Вдячності. У ньому ростуть виноград, яблуні, груші, сливи. При цьому учні висаджують сад на ділянці покинутого, неродючого ґрунту, перетворивши його в ґрунт високої родючості. Нелегка ця праця – перенести іноді десятки тонн родючого мулу. Але ця праця

одухотворена високою метою – приносити радість людям. І вона варта того, щоб діти пережили почуття радості й відчули вдячність землі за пробуджене в ній джерело життя.

Пригощаючи односельців, які пропрацювали на землі сорок, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, а то й більше років, діти висловлюють їм свою вдячність за багаторічну працю і водночас відчувають вдячність з боку шанованих людей. «У цю мить, - пише Сухомлинський, - дитина здобуває дорогоцінне багатство душі..., вона відчуває серцем... потребу робити добро» [1].

Узявши на озброєння настанови великого педагога, ми змогли б створити суспільство, у якому взаємини між людьми стали б Садам Вдячності.

Така ж ідея оповідання «Навіщо дякують?» Змальовуючи дідуся й хлопчика, що спекотної днини втамували спрагу прохолодною водою з лісового струмка, він учить нас, і дорослих, і дітей, бути вдячними. Коли дідусь подякував струмкові, хлопчик засміявся, він не зрозумів дідусевих слів, адже струмок неживий, він не почує людських слів, та й наша вдячність йому непотрібна. На що мудрий дідусь відповів: «Це так. Якби напився вовк, він би «дякую» не сказав. А ми не вовки, ми – люди...» [4]

Дідусь не став читати хлопчикові лекцію з моралі. Він звернувся до його душі: «А чи знаєш ти, для чого людина говорить «дякую»? Подумай, кому потрібне це слово». Дідусь не вимагав миттєвої відповіді. Головне, до чого ми, старші наставники, повинні прагнути – спонукати дитину думати. І хлопчик, дійсно, задумався. «Часу в нього було багато. Шлях пролягав Довгий». Не випадково слово «Довгий» автор пише з великої літери. Адже це шлях довжиною в життя. І саме на цьому шляху ми повинні багато чого збагнути. У тому числі, й те, яке надбання для нашої душі ми маємо, виголошуючи слова подяки Богові, Світові, Природі, Людині.

Проблему вдячності порушує Сухомлинський і в оповідання «Важко бути людиною».

Повертаючись з лісу після далекого походу, стомлені діти зайшли в крайню хату й попросили напитися. Господиня витягла з колодязя води, поставила на стіл серед двору, а сама пішла до хати. Діти напилися, відпочили на траві й рушили далі. І раптом Марійка згадала, що вони не подякували жінці за воду. І хоча діти відійшли вже далеко від хутірця, де їх пригостили водою, діти повернулися, щоб подякувати жінці. На слова Романа, що цього не варто

робити, Марійка відповіла: «Бо ми люди. Якби ми були телята, можна було б і не вертатися» [4].

У словах і дідуса, і Марійки закодована велична філософія виховання любов'ю. Вдячність – почуття, яке робить людину людиною.

Цей висновок відповідає висновкам психологічних досліджень. Зокрема, відомий американський учений А. Маслоу, аналізуючи вдячність як почуття, зазначив: «Люди..., які вміють бути вдячними ...завжди пам'ятають про даровані їм життям блага, ... саме ця вдячність долі ...є гарантією того, що життя для них ніколи не втратить свою цінність, привабливість і новизну» [5]. Іншими словами, сформоване почуття вдячності є запорукою того, що людина, як писав Довженко, «бачитиме зорі в буденних калюжах життя», тобто буде щасливою за будь-яких обставин.

Саме вдячність як усвідомлення цінності того, що маєш, того, що роблять для тебе інші люди, вміння дорожити життям є лейтмотивом батьківської педагогіки, розробленої Сухомлинським: «Так, людська любов потребує великого вміння. Ми просто не уявляли собі, що це таке — любов чоловіка й дружини, і ніхто нам навіть не намагався сказати про це. Не вміємо ми поважати одне одного. Не вміємо відчувати поряд з собою людину. Не вміємо поступатися одне одному. Не вміємо підкоряти почуття розуму, не вміємо дорожити життям, — о, як це важливо, вміти дорожити життям»[6].

Педагог вважав, що перед кожною дитиною вчитель повинен відкрити ті сфери, де вона зможе досягти своєї вершини, сформувати свою людську гідність, свою душу.

У книзі «Як виховати справжню людину» автор вибудовує «азбуку моралі», котра вчить осягати суть добра і зла, честі й безчестя, вміння ставити себе на місце іншої людини. У ній серед інших чеснот називається вдячність: «Умій відчувати поряд із собою людину, умій розуміти її душу, бачити в її очах складний духовний світ – радість, горе, біду, нещастя. Умій бути вдячним. Почув похвалу – дякуй і радій, що ти рухаєшся в напрямку людської досконалості» [1].

Визнання людської праці, вдячність за одержане від неї Сухомлинський виділяв серед найголовніших моральних пріоритетів. Повага до людей праці й усвідомлення цінності праці та хліба – ця настанова наскрізно проходить у «Листах до сина». Автор «Листів» звертається до адресата з словами, з якими

колись звертався до нього батько: «Не забувай, сину, про хліб насущний. Пам'ятай, як важко добувається цей хліб. Не забувай про те, що, поки ти вчишся, - хтось трудиться, добуваючи тобі хліб насущний. Хто не знає, що таке хліб і праця, перестає бути сином свого народу. Той втрачає кращі духовні якості народні». Як бачимо, вдячність Сухомлинський вважає однією з духовних якостей українського народу. Тобто почуття вдячності є одним з критеріїв почуття патріотизму, яке нерозривно пов'язане з почуттям вдячності матері, любові до неї: «Той, хто вміє любити матір, любитиме і батьківщину, і людство». Навчити любити людство – стратегічна мета кожного педагога кожної країни. Тому педагогіка Сухомлинського – всевітнє надбання й до нього звернені погляди всіх, кому небайдужа всевітня Любов.

«Напившись води, не забувайте про джерело, з якого вона витікає», - звертається Сухомлинський до сучасників і нащадків у оповіданні «Не забувай про джерело». Автор показує, що може статися з тими, хто не відчуває вдячності за спадок, залишений попередніми поколіннями. Учити дітей постійно жити джерело пам'яті народної почуттям вдячності, продовжувати благородні справи, розпочаті предками, – почесна місія сучасного педагога, заповіт, даний нам великим Учителем.

З плином часу інтерес учених і вчителів до життя й творчості В. О. Сухомлинського зростає, поширюється в Україні й світі. Без творчості В.О. Сухомлинського не можна уявити сучасної гуманної педагогіки. Вона невичерпне джерело насаги для учених, учителів і батьків. І вони з вдячністю припадають до нього, щоб дитинство їх вихованців було щасливе, щоб вони з вдячністю згадували про нього й пронесли це почуття через усе життя.

Література

1. Леонтьев Д. А. Современная психология мотивации / Д. А. Леонтьев. М.: Смысл, 2002. 231 с. С. 29-37.
2. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О.Сухомлинський. К.: Радянська школа, 1978. 263 с.
3. Сухомлинський В. О. Вогнегривий коник: Казки. Притчі. Оповідання / В.О.Сухомлинський. К.: Вікар, 2008. 145 с.
4. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський *Вибр. твори: у 5-ти т. Т. 1.* К.: Радянська школа 1976. С. 55-206.

5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський *Вибр. твори*: у 5-ти т. Т. 3. К.: Радянська школа, 1976. С. 7-282.

6. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський *Вибр. твори*: у 5-ти т. Т. 1. К.: Радянська школа, 1976. С. 419-654.

References

1. Leontev D. A. *Sovremennaya psikhologhiya motivatsyy* / D. A. Leontev. M.: Smysl, 2002. 231 s. (29-37).

2. Sukhomlynsky V.O. *Batkivska pedahohika* / V.O.Sukhomlynsky. K.: Radyanska shkola, 1978. 263 s.

3. Sukhomlynsky V. O. *Vohnehryvyu konyk: Kazky. Prytchi. Opovidannya* / V. O. Sukhomlynsky. K.: Vikar, 2008. 145 s.

4. Sukhomlynsky V. O. *Problemy vykhovannya vsebichno rozvynenoyi osobystosti* / V.O.Sukhomlynsky // *Vybr. tvory: U 5-ty t. T. 1. K.: Radyanska shkola 1976. S. 55-206.*

5. Sukhomlynsky V. O. *Sertse viddayu dityam* / V. O. Sukhomlynsky // *Vybr. tvory: U 5-ty t. T. 3. K.: Radyanska shkola, 1976. S.7-282.*

6. Sukhomlynsky V.O. *Stoporad uchytelevi* / V. O. Sukhomlynsky // *Vybr. tvory: U 5-ty t. T. 1. K.: Radyanska shkola, 1976.- s.419-654.*